

Поняття соціального інтелекту (далі – СІ) є одним з найбільш суперечливих у сучасній соціально-психологічній науці, хоча й вивчається більше 80 років, починаючи з праць Е.Торндайка. Саме він запропонував поняття СІ як здатність розуміти інших людей та поводитись з ними мудро й адекватно. Погляд на СІ як на статичну, сформовану багатокомпонентну структуру, яка ґрунтується на базових здібностях (психометричний підхід), обмежив розуміння самостійного статусу зазначеного феномену. Наслідками такого підходу виступають: відсутність узгодженого визначення «СІ» та складності в його диференціації від близьких за змістом понять (наприклад, «соціальна перцепція», «соціальне мислення», «соціальна компетентність», «когнітивна основа комунікативної компетентності» та ін.).

Метою даної роботи є психологічний аналіз феномена СІ особистості в системі соціальних взаємин. Відповідно до мети були поставлені такі задачі: 1) визначити зміст поняття «СІ» особистості; 2) проаналізувати зв'язок СІ з іншими соціально-психологічними категоріями.

У межах загальнопсихологічного підходу за аналогією з абстрактним інтелектом виокремлюються вербальна і невербальна складові СІ (Г.Айзенк, Дж.Гілфорд, Д.Люсін, Р.Робертс, Д.Ушаков та ін.). СІ використовує подвійну репрезентацію: вербальну (значуще корелює з формально-логічним інтелектом) та невербальну (інтуїція), й завдяки їм забезпечує ефективну комунікацію.

У межах вікового підходу (Л.Виготський, Д.Ельконін, Ф.Кендалл, О.Чеснокова та ін.) розглядається логіка розвитку СІ в онтогенезі. СІ – це здатність орієнтуватись на суттєві характеристики комунікативної ситуації, які не піддаються безпосередньому спостереженню (наприклад, думки, почуття, наміри, причини певної соціальної поведінки інших), і здатність, спираючись на ці орієнтири, обирати можливі способи опосередкованого досягнення власних чи спільних цілей за умови неможливості прямого їх досягнення.

Представники соціально-психологічного підходу (Г.Андрєєва, Ю.Жуков, Ю.Ємельянов, Дж.Матіас, Л.Петровська, П.Растянніков та ін.) пропонують розуміти СІ як здатність приймати рішення стосовно поведінки в конкретній міжособистісній ситуації, спираючись на попередню орієнтацію, сприйняття й інтерпретацію її змісту (міжособистісне сприймання, каузальна атрибуція). В якості суб'єкта в ній може виступати як окремий індивід, так і група.

Розглянемо зв'язок СІ з іншими соціально-психологічними категоріями в кількох значущих аспектах. В якості логічних засад для подальшого аналізу скористаємось наступними соціально-психологічними категоріями: «соціалізація», «комунікативна компетентність», «соціальна компетентність», «особистість», «соціально-психологічна компетентність», «соціальна здібність», «спеціальна здібність», «соціальна обдарованість», «соціально-перцептивна здібність», «соціальне мислення», «соціальне пізнання».

Одним з провідних понять соціальної психології є соціалізація, яка виступає механізмом формування особистості й забезпечує входження людини до певної соціальної групи чи спільноти (Бобнева, 1979). Соціально-психологічний розвиток особистості передбачає формування здібностей, які забезпечують їй соціальну адекватність. До таких здібностей відносять СІ та соціальну уяву. СІ – це здатність вирізняти й помічати складні відносини й залежності в соціальній сфері. А формується він в процесі людської діяльності, у сфері спілкування та соціальної взаємодії.

Російський психолог Ю. Ємельянов, вважає СІ стійкою здатністю розуміти самого себе та інших людей, заснованою на специфіці розумових процесів, афективного

реагування та соціальному досвіді. Ця здатність дозволяє прогнозувати вчинки оточуючих, їх взаємини, моделювати міжособистісні події. На думку автора, СІ включає в себе сензитивність – особливу чутливість до психічних станів, прагнень, цілей, цінностей інших, яка має емоційну природу. Вчений вдається до уподібнення термінів «СІ» та «комунікативна компетентність». Під комунікативною компетентністю розуміється рівень сформованості міжособистісного досвіду, необхідного індивіду для успішного функціонування в межах своїх здібностей та соціального статусу. Обидва феномени формуються завдяки інтеріоризації соціальних контекстів і закріплюються в когнітивних структурах психіки у вигляді вмінь і навичок (Емельянов, 1985).

У сучасних дослідженнях досить часто поряд з поняттям «СІ» зустрічається поняття «соціальна компетентність», які не слід ототожнювати. СІ – це глобальна здібність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис та рівня енергетичного забезпечення процесів саморегуляції. Ці риси обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень (Куницяна, 1995). Соціальна компетентність – система знань про соціальну дійсність та себе, система складних соціальних вмінь та навичок взаємодії, поведінкових сценаріїв для типових соціальних ситуацій, які й дозволяють швидко й адекватно адаптуватись до існуючих обставин (Коблянская, 1995). Обидва феномени об'єднують те, що вони: 1) надають можливість адекватно адаптуватись в умовах соціальних змін; 2) забезпечують правильну оцінку ситуації. Відмінність полягає в механізмах формування зазначених явищ.

Існує ще одна не менш важлива категорія соціально-психологічної науки – особистість. Особистість неможливо розглядати без її стійких індивідуально-типологічних властивостей: здібностей. СІ є незмінною складовою когнітивних (Н.Каліна), соціально-перцептивних (В.Лабунська, А.Южанінова), спеціальних (М.Амінов, Л.Лепіхова), соціальних (О.Власова) здібностей і входить до так званої «соціальної обдарованості» особистості (О.Бодальов). Н.Каліна вважає, що СІ є специфічним когнітивним утворенням, яке забезпечує ефективність соціальної активності особистості, це особлива форма організації її ментального (розумового) досвіду у сфері соціальної взаємодії. СІ виявляється у спілкуванні, спільній діяльності, груповій та міжгруповій взаємодії, управлінні та керівництві, й фактично, є когнітивною основою комунікативної компетентності. В основі його формування знаходиться процес інтеріоризації культурного досвіду (Каліна, 1999).

В.Лабунська пропонує розглядати СІ як функціональний бік соціально-перцептивних здібностей. Під соціально-перцептивними здібностями прийнято розуміти складне соціально-психологічне утворення, що забезпечує адекватне відображення психічних станів, властивостей, рис людини, точність прогнозування власного впливу на партнера (Лабунская, 1999). Продовжуючи тему соціально-перцептивних здібностей, А. Южанінова пропонує віднести СІ до їхнього дієвого компоненту (соціальних технік спілкування). СІ забезпечує розуміння вчинків, дій мовної продукції та невербальних реакцій людей. Існує як мінімум три виміри СІ: 1) соціально-перцептивні здібності, які відповідають за адекватне відображення особистісних властивостей партнера по спілкуванню й забезпечують точність в розумінні характеру стосунків з оточуючими. Їм же людина завдячує здатністю до самопізнання (усвідомлення своїх індивідуально-особистісних властивостей, мотивів, поведінки, характеру сприймання себе іншими); 2) соціальна уява – здатність адекватно моделювати індивідуальні й особистісні особливості людей за зовнішніми ознаками та прогнозувати характер поведінки інших; 3) соціальні техніки спілкування – здатність прийняти роль іншого, володіти ситуацією, спрямовуючи її в потрібному напрямку й навіть впливати на психічні стани й прояви оточуючих. Тобто, людина, в якій

розвинутий СІ, включена до широких соціальних зв'язків, активна і гнучка, вміє вписатися в нові суспільні структури й умови (Южанинова, 1984).

Л.Лепіхова пропонує розглянути зв'язок між соціально-психологічною компетентністю та СІ. Соціально-психологічна компетентність – це спеціальна здібність до перцептивно-когнітивного відчуття соціальних ситуацій та людей, що їх утворюють, прогнозування їх поведінки, конструювання відповідної тактики взаємодії та взаємозацікавлених, безконфліктних стосунків (Лепіхова, 2006). Як бачимо, соціально-психологічна компетентність виявляється в гнучкій адаптивній поведінці, прогностичній здатності, створенні ініціатором спілкування особливого атрактивного іміджу, фактично, в цьому полягають функції СІ. Коротко підсумуємо сказане вище: СІ забезпечує розуміння вчинків і дій оточуючих, розуміння мовної продукції та невербальних реакцій інших; він виступає когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості й визначає успішність спілкування та соціальної адаптації.

Останнім часом СІ часто ототожнюють з соціальним мисленням та соціальним пізнанням, що зумовлено традицією відокремленого вивчення цих феноменів у загальній та соціальній психології. Слід розрізняти ці категорії. Соціальне пізнання – це вся сукупність пізнавальних процесів, спрямованих на пізнання об'єктів, які мають власну психічну активність й опосередковують орієнтацію суб'єкта у сфері людських стосунків (Андреева, 1997). Соціальне мислення – це розуміння тих суттєвих зв'язків й залежностей в комунікативній ситуації, які неможливо наочно сприйняти. Соціальне мислення пов'язане із здатністю орієнтуватись не тільки на предметний зміст й функціональний розподіл зусиль партнера для вирішення задачі, а й на комунікативні наміри учасників, спрямовані на досягнення спільної цілі (Абульханова-Славская, 1994). СІ як важлива складова комплексних інтелектуальних здібностей – це здатність виокремлювати суттєві характеристики комунікативної ситуації та обирати найбільш доцільні шляхи досягнення власних чи загальних предметних/комунікативних цілей (Чеснокова, 2005).

Таким чином, найбільш поширеною дефініцією поняття СІ в соціальній психології виступає така: СІ – інтегральна інтелектуальна здібність, яка визначає успішність спілкування й прогностичної діяльності, а також забезпечує успішну соціальну адаптацію. Поняття СІ входить до системи соціально-психологічних категорій й може бути проаналізоване в ракурсі розгляду особистості людини, процесу соціалізації, розвитку соціальних здібностей.

ЗАЯВКА

для участі у I Міжнародній науково-практичній конференції
молодих вчених/науковців України та Росії
«Психологія без кордону»

Електронна адреса конференції у Харківському національному університеті ім. В.М. Каразіна: konf2007@ukr.net

1. Ляховець Лариса Олексіївна
2. blowball@ukr.net (Алли Лісневської)
3. Місце роботи: Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, психолог-педагогічний факультет, кафедра загальної та вікової психології, аспірант кафедри
4. Напрямок роботи конференції: Соціальна та політична психологія
5. Тема доповіді: «Поняття соціального інтелекту в системі соціально-психологічних категорій»
6. Дата відправлення: 14.04.2007р.